

**Žarko
Trebješanin¹**

Goran Jovanić

Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju,
Univerzitet u Beogradu

PROMENE U SHVATANJU DETETA U SRPSKOJ KULTURI U POSLEDNJIH DVADESET PET GODINA²

Rad je nastao na osnovu terenskog istraživanja današnje predstave deteta i njegovih karakteristika, kao i stava prema deci u srpskoj kulturi. Zanimalo nas je da utvrdimo koliko su ova shvatanja i vrednovanja dece povezana sa polom, stepenom obrazovanja, mestom stanovanja i uzrastom. Istraživanje je obavljeno u proleće 2012. na uzorku od 211 odraslih ispitanika oba pola, sa sela (u Levču) i iz grada (Jagodina), mlađih i starijih, i različite školske spreme. Poređenjem rezultata dobijenih u našem ranijem sličnom istraživanju u istoj oblasti iz 1987., uočavaju se neke promene u slici i vrednovanju deteta, kao i u iščezavanju uticaja mesta boravka i uzrasta ispitanika na shvatanje i vrednovanje deteta. U pogledu vrednovanja muškog i ženskog deteta danas više nema bitne razlike između ispitanika sa sela i iz grada, niti između mlađih i starijih. Savremeni ispitanici u srpskoj kulturi (i u gradu i na selu), imaju izrazito pozitivno mišljenje o prirodi deteta i njegovim osobinama (dobro, bezazleno, anđeosko itd.). Varijabla obrazovanja je još uvek značajno povezana sa određenim shvatanjem deteta i stavom prema njemu. Manje obrazovani ispitanici značajno više vrednuju porod nego obrazovaniji ispitanici.

Ključne reči: predstava deteta, vrednovanje deteta, srpska kultura, promene u kulturi

¹ Adresa autora: zarkotreb@sbb.rs.

Primljeno: 11. 06. 2014.

Primljena korekcija:

01. 11. 2014.

Prihvaćeno za štampu:

07. 11. 2014.

² Ovaj tekst je rezultat rada na projektu „Narodna kultura Srba između Istoka i Zapada” (ON177022), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Pojam deteta predstavlja značajan antropološki, sociološki i psihološki pojam koji je samo naizgled samorazumljiv, jednoznačan, univerzalan i nepromenljiv. Antropološki i istorijski pristup ovom pojmu ubedljivo pokazuje da se od jedne do druge kulture, kao i tokom istorije, od epohe do epohe, u istoj kulturi, ovaj pojam bitno menjao.

Istoričar Filip Arijes, analizom dostupne istorijske građe (memoarske i pedagoške literature, predstavljanja dece u likovnoj umetnosti, načina njihovog oblačenja itd.), pokazao je da su se u zapadnoj kulturi pojmovi deteta i detinjstva menjali kroz istoriju. Prema ovom „novom istoričaru” i antropologu, dete kao posebno, samosvojno biće „otkriveno” je u Evropi tek u sedamnaestom veku, a do tada ono je bilo shvatano kao „umanjeni odrasli čovek”. „U srednjovekovnom društvu (...) doživljaj detinjstva nije postojao: to ne znači da su decu tada zapostavljali, odbacivali i zlostavljali. Doživljaj detinjstva nije isto što i naklonost prema deci. On odgovara svesti o posebnosti deteta, svesti o onome po čemu se dete razlikuje od odraslog, čak i mladog odraslog. Takva svest nije postojala” (Arijes, 1989, str. 176).

Razbijanju iluzije o nepromenljivom i univerzalnom shvatanju deteta i detinjstva doprinela su i brojna klasična kros-kulturalna istraživanja odrastanja i socijalizacije dece u tzv. primitivnim društvima. Antropolozi (Benedict, 1967; Malinovski, 1971; Mead, 1963, 1967) ponudili su pouzdane empirijske dokaze da se predstava deteta i njegovog razvoja razlikuje u različitim kulturama, shodno osobenom načinu života i sistemu vrednosti u datoj kulturi. Kasnija, teorijsko-metodološki istančanija istraživanja „etnografije detinjstva”, rađena po jedinstvenom programu ruskog naučnika I. S. Kona, ukazala su na sličnosti, ali i značajne razlike u oblicima shvatanja prirode deteta, detinjstva i obrazaca socijalizacije kod mnogih veoma različitih azijskih naroda (Kon, 1983; Kon, 1991).

Naše istraživanje predstave o detetu u srpskoj tradicijskoj kulturi polazi od sledeće osnovne teze: U svakoj kulturi postoji neiskazano (implicitno) narodno shvatanje prirode deteta i njegovih osobina, jedan koherentan i stabilan model deteta koji predstavlja teorijski temelj praktične brige o porodu i socijalizacije dece. Svakom narodu, svakoj kulturi, u skladu sa osobenim stilom života u njoj, načinom privređivanja, društvenom organizacijom, sistemom ideala, mitsko-religijskih shvatanja i vrednosti i njenom istorijom – odgovara osobeno tradicionalno shvatanje deteta i njegovih psiholoških karakteristika (Trebješanin, 2008). Ovaj implicitni kulturni model deteta, sa svoje strane, određuje način podizanja dece i tipičan društveni karakter ličnosti u toj kulturi.

I u tradicijskoj kulturi Srba nesumnjivo postoji jedan takav relativno stabilni drevni model deteta i detinjstva. Ali, to, razume se, ne znači da se, u skladu sa društvenim, ekonomskim, tehnološkim i kulturnim promenama, ovaj prastari model u nekim svojim segmentima ne menja.

Makroekonomske, krupne socijalne promene, novi putevi, nove informatičke tehnologije, prodor sredstava masovne komunikacije u seosku sredinu, urbanizacija, radikalno su izmenili način života (stanovanje, ishrana, oblačenje) i način privređivanja u selima Srbije. Ove promene svakako su donele i promene u načinu gledanja na svet, u stavovima, vrednostima, pa i u shvatanju dece i u odnosu prema deci. Ipak, kako pokazuju istraživanja u nekim drugim kulturama, neke stožerne vrednosti, shvatanja, stavovi i uverenja ne menjaju se tako lako i tako brzo kao što se menja materijalna kultura, tehnologija i spoljašnje društveno ponašanje ljudi (Trakas i Lambidi, 1988). Zato je neophodno empirijskim istraživanjem utvrditi što tačnije i što preciznije: šta se i koliko menja u načinu razumevanja i vrednovanja deteta u nekoj kulturi u određenom vremenskom periodu.

Istraživanje obavljeno u Levču 1987. godine (Trebješanin, 1992) zamišljeno je kao snimak tada aktuelnog stanja u pogledu shvatanja prirode deteta, osobina koje mu pripisuju, kao i načina na koji se deca vrednuju. Rezultati tog istraživanja poslužili su kao pokušaj grubog utvrđivanja smera savremenih promena u ovom domenu, a na osnovu poređenja naših podataka sa kvalitativnim podacima o tradicionalnom tretmanu dece u Levču na početku prošlog veka (Mijatović, 1907). Usled manjkavosti u metodološkoj pouzdanosti, objektivnosti i preciznosti klasičnih etnografskih podataka (Trebješanin, 1988), tada je bilo jedino moguće, na osnovu posrednog zaključivanja (na osnovu nekih indicija), samo pretpostaviti da je osam decenija posle Mijatovićeve monografije, manje prisutno tradicijsko poimanje dečje prirode i da je vrednovanje deteta manje prožeto tradicionalističkim, patrijarhalnim stavovima. O tim promenama mogao se doneti zaključak samo na osnovu nekih indikatora. Naime, tradicijsko shvatanje i vrednovanje dece, pokazali su rezultati istraživanja, manje je bilo zastupljeno kod obrazovanih, urbanih i mlađih ispitanika. Ovaj nalaz posredno govori o tome da promene u savremenim uslovima života i udaljavanje od patrijarhalnog načina života i odgovarajuće ideologije uslovljavaju i promene u shvatanju i odnosu prema deci.

Problem istraživanja, izložen u ovom radu, jeste današnja predstava deteta u srpskoj kulturi, njegova priroda i osobine, kao i odnos prema deci, tj. vrednovanje dece, posebno s obzirom na pol deteta. Taj osnovni problem danas je moguće precizno istražiti. Naime, tek na osnovu poređenja onog ranijeg empirijskog i kvantitativnog ispitivanja izvedenog 1987. (Trebješanin, 1992) sa ovim današnjim, mogu se egzaktno pratiti promene koje su se desile u poslednjih četvrt veka u shvatanju deteta u našoj seoskoj i gradskoj kulturi (Trebješanin, 2012).

Cilj ovog istraživanja je da se što objektivnije, što pouzdanije i što preciznije opiše današnja laička predstava deteta, vrednovanje deteta i poroda, kao i stav prema muškom i ženskom detetu u srpskoj kulturi. Cilj je, takođe, i da se utvrde

smer i veličina promena u ovoj važnoj oblasti. Značajno je, teorijski i praktično, utvrditi i činioce promene, odnosno od čega zavisi održanje i izmena ovog segmenta kulture.

Hipoteze su, pre svega, formulisane kao globalne veze između grupa varijabli, a onda i kao specifične veze među pojedinim varijablama između kojih se očekuje povezanost.

- 1.0. Postoji povezanost između socijalno-demografskih obeležja uzorka, odnosno nezavisnih varijabli (mesto boravka, stepen stručne spreme, starost i pol), s jedne strane, i stava prema deci, shvatanja deteta i vrednovanja dece po polu, s druge. To znači da se očekuju razlike između pojedinih delova uzorka u shvatanju deteta i stavu prema njemu.
 - 1.1.1. Postoji povezanost između stava prema deci i mesta stanovanja ispitanika.
 - 1.1.2. Postoji povezanost između stava prema deci i starosti ispitanika.
 - 1.1.3. Postoji povezanost između stava prema deci i pola ispitanika.
 - 1.1.4. Postoji povezanost između stava prema deci i školske spreme ispitanika.
 - 1.2.1. Shvatanje deteta i njegovih osobina povezano je sa mestom boravka ispitanika.
 - 1.2.2. Shvatanje deteta i njegovih osobina povezano je sa starošću ispitanika.
 - 1.2.3. Shvatanje deteta i njegovih osobina povezano je sa stepenom obrazovanja ispitanika.
 - 1.2.4. Shvatanje deteta i njegovih osobina povezano je sa polom ispitanika.
 - 1.3.1. Stav ispitanika prema muškom/ženskom detetu (više vrednovanje muškog deteta) povezano je sa njihovim mestom boravka.
 - 1.3.2. Stav ispitanika prema muškom/ženskom detetu povezano je sa starošću ispitanika.
 - 1.3.3. Stav ispitanika prema muškom/ženskom detetu povezano je sa stepenom obrazovanja ispitanika.
 - 1.3.4. Stav ispitanika prema muškom – ženskom detetu povezan je sa polom ispitanika.

Metod

Uzorak

Uzorak čini 211 odraslih ispitanika oba pola (muškarci = 92, žene = 119), iz sela (oblast Levač = 99) i iz grada (Jagodina = 112), različitog stepena obrazovanja (nepotpuna i niža stručna sprema = 38, srednja stručna sprema = 109 i visoka i viša = 64) i starosti (mlađi, od 20 do 40 godina = 108 i stariji, više od 41 godine = 103).

Postupak

Istraživanje je bilo terensko, a izvedeno je u selima Levča (Oparić, Belušić, Vukmanovac, Maleševo, Sekurić, Tečić) i u Jagodini u aprilu i maju 2012. godine.

Instrument i varijable

Upitnik o detetu. U istraživanju je korišćen posebno konstruisan upitnik koji ispituje stav ispitanika prema deci i njihovo shvatanje deteta. U ovom upitniku prve četiri stavke odnose se na pol, mesto boravka, školsku spremu i starost ispitanika. Atributi koji se pripisuju deci ispituju se sa devet stavki (npr. „Dete je... sebično, tvrdoglavo, bezazleno” itd.). Stav prema muškom/ženskom detetu ispituje se pomoću tri stavke. Stav prema deci, odnosno stepen vrednovanja dece na aksiološkoj lestvici ispituje se pomoću pet tvrdnji (npr. „Deca su bolja od odraslih.”, „Dete je najveća sreća.” itd.). Tvrdnje u upitniku su konstruisane na osnovu prethodnog istraživanja slike deteta u jeziku, jezičkim i folklornim tvorevinama, a posebno u narodnim poslovicama, blagoslovima, kletvama i zakletvama (Trebješanin, 1986, 2008).

Nezavisne varijable su neka važna demografska i socijalna obeležja i osobine članova uzorka, za koje se pretpostavlja da utiču na shvatanja i stavove prema deci. To su: 1. mesto stanovanja (selo i grad), 2. stručna sprema (NSS, SSS i VSS), 3. pol i 4. uzrast (starost) ispitanika (mlađi – 20 do 40 godina i stariji – 41 do 80 godina).

Zavisne varijable su shvatanje deteta, njegove prirode, osobina i stavovi koji se odnose na vrednovanje dece uopšte, i posebno, muške i ženske dece. Ove „zavisne” varijable, naravno, samo su, uslovno posmatrano, zavisne od pomenutih nezavisnih varijabli, u tom smislu što, na primer, vrednovanje muškog deteta zavisi od stepena obrazovanja, mesta boravka, pola ispitanika itd., a ne obratno.

1. Stav prema deci ovde podrazumeva vrednosni stav prema deci (porodu) koji se ispoljava u odgovorima na niz od pet tvrdnji iz Upitnika o deci (npr. „Ko nema dece, nema ni sreće.”, „Nema ničeg važnijeg od dece.”, „Deca su glavni cilj braka.” itd.).

2. Shvatanje deteta odnosi se na atribute za koje ispitanici smatraju da dobro opisuju decu (npr. dete je: „dobro”, „anđeosko”, „bezazleno”, odnosno, „nerazumno”, „lukavo”, „sebično” itd.). Ova varijabla je operacionalizovana nizom od devet tvrdnji koje su segmenti Upitnika o deci.

3. Vrednovanje muškog/ženskog deteta različito je u našoj tradicijskoj kulturi. Varijabla višeg vrednovanja muškog deteta operacionalizovana je sa tri tvrdnje iz Upitnika o deci, od kojih dve predstavljaju narodne poslovičke iskaze („Muško dete je kućni temelj.” i „Žensko dete je tuđa kuća.”) i jednog eksplicitnog tvrđenja („Bolje je imati muško nego žensko dete.”).

Rezultati

Kako bi se proverila valjanost postavljenih hipoteza, dobijeni rezultati obrađeni su na odgovarajući statistički način.

1.0. Da bi se proverila ispravnost hipoteze 1.0., tražene su pojedinačne korelacije između pojedinih nezavisnih (socijalno-demografskih) i pojedinačnih varijabli koje ispituje Upitnik o deci.

1.1.0. Rezultati pokazuju da stav prema deci (evaluativna komponenta) nije povezan ni sa mestom boravka, ni sa starošću niti polom ispitanika, nego samo sa njihovim stepenom obrazovanja. U istraživanju od pre dvadeset pet godina, međutim, stav prema deci (deca kao najviša vrednost i cilj braka) bio je u korelaciji sa mestom boravka, stepenom obrazovanja i starošću ispitanika. Tada jedino nije bio povezan sa polom ispitanika.

1.1.1. Ova hipoteza nije potvrđena, odnosno nije nađena korelacija između stava prema deci (odnosno, vrednovanja dece) i mesta stanovanja. To je razumljivo kada znamo da tvrdnje o poželjnosti dece (poroda) ispitanici prihvataju u izuzetno visokom procentu, bez obzira na mesto stanovanja. Izuzetak je tvrdnja „Ko nema dece, nema ni sreće.“ koju prihvata više stanovnika sela (76%), nego grada (63%). Koeficijent korelacije je mali $r = .14$, ali je značajan na nivou $p < .05$. Kada se uporedi ovaj rezultat sa onim od pre dvadeset pet godina (iz istraživanja iz 1987.), zapaža se da su i tada ispitanici sa sela imali pozitivniji stav prema deci, odnosno da su bili više skloni da smatraju da su deca „najveća sreća“ nego ispitanici iz grada. Koeficijent korelacije između ovih dveju varijabli bio je tada $r = .22$, $p < .001$. Mada je i danas dete veoma visoko vrednovano kod ispitanika i sa sela i iz grada, primetan je i blag pad u ovom sveopštem slaganju (tako, recimo, tvrdnju „Dete je najveća sreća.“ nekada, pre četvrt veka, prihvatalo je 97%, a danas 95% ispitanika; tvrdnju „Nema ničeg važnijeg od dece.“ nekada je prihvatalo 95%, a danas 92%). Ovakva distribucija frekvencije u odgovorima i na prvu i na drugu tvrdnju o vrednovanju dece iz ranijeg i sadašnjeg vremena nije pokazala statistički značajnu razliku (što pokazuju rezultati primene χ^2 testa: $\chi^2(1) = .52$, $p = .470$ i $\chi^2(1) = .74$, $p = .390$).

1.1.2. Nije nađena povezanost između stava prema deci i starosti ispitanika. U ranijem istraživanju (1987) postojala je umerena i značajna pozitivna povezanost između ovih varijabli ($r = .34$, $p < .001$), pošto su tada stariji ispitanici više vrednovali decu nego mladi.

- 1.1.3. Stav prema deci (vrednovanje dece) negativno je povezan sa stepenom obrazovanja, što znači da su manje obrazovani spremni da više vrednuju decu od obrazovanijih. Negativna povezanost visokog vrednovanja dece i visine školske spremne je utvrđena na nivou $r = -.18$; na nivou značajnosti $p < .01$. Tako, na primer, tvrdnja „Ko nema dece, nema ni sreće.” kada se ukrsti sa stepenom obrazovanja, ima koeficijent korelacije $r = -.18$, $p < .01$, a „Deca su glavni cilj braka.” – $r = -.19$, $p < .01$. U ranijem istraživanju ova povezanost između pozitivnog stava prema deci i obrazovanja bila je još izrazitija. Viši stepen školske spremne bio je u obrnutoj srazmeri sa shvatanjem dece kao cilja braka i najviše vrednosti. Koeficijent korelacije između školske spremne i stava prema deci bio je $r = -.29$, $p < .001$.
- 1.1.4. Nije nađena povezanost između stava prema deci i pola ispitanika. I muškarci i žene približno isto, veoma visoko vrednuju decu. Isti rezultat dobijen je i pre četvrt veka.
- 1.2.1. Nađene korelacije pokazuju da ne postoji povezanost između atributa koji se pripisuju deci i mesta stanovanja. Tvrdnje koje se odnose na pozitivne osobine dece u visokom procentu prihvataju ispitanici bez obzira na mesto stanovanja (ovo slaganje ide od skoro 80% do skoro 100%). Tako, recimo, tvrdnje: „Dete je dobro.” prihvata 97%, „Dete je bolje od odraslog.” prihvata 91%, a „Dete je anđeo.” 86% ispitanika. I u ranijem sličnom istraživanju (1987), ispitanici su takođe veoma često prihvatili iste ove tvrdnje, u visokom, mada u nešto nižem procentu, posmatrano na nivou celog uzorka, ali su razlike bile značajne između ispitanika iz grada i sa sela. Upravo zato, rezultati ovog istraživanja koji se odnose na povezanost ovih dvaju varijabli razlikuju se od onih iz ranijeg istraživanja, kada je nađena niska pozitivna, ali značajna povezanost između atributa koji se deci pripisuju i mesta boravka ($C = .21$, $p < .05$). Naime, tada su, pre dvadeset pet godina, gradski ispitanici pripisivali deci pozitivne attribute u statistički značajno većoj meri nego seoski. Tvrdnje koje se odnose na negativne osobine dece ubedljiva većina današnjih ispitanika odbacuje („Dete je sebično.” – 69% „Ne”, „Dete je lukavo.” – 63% „Ne”, „Deca su rasipna.” – 60% „Ne”).
- 1.2.2. Rezultati pokazuju da ne postoji povezanost između atributa koji se pripisuju deci i starosti ispitanika. Niska povezanost nađena je samo između tvrdnje „Dete je lukavo.” i starosti ispitanika ($r = -.14$, $p < .05$). Ovu tvrdnju u različitom stepenu odbacuju ispitanici koji su mlađi i koji su stariji (54% : 68%), što znači da stariji ispitanici češće nego mlađi ne prihvataju ovu tvrdnju, tj. ne smatraju da je

dete lukavo.

- 1.2.3. Rezultati ne potvrđuju ovu hipotezu, odnosno nije nađena povezanost između atributa koji se pripisuju deci i stepena obrazovanja ispitanika. Značajno je primetiti da je u ranijem istraživanju (1987) nađena niska pozitivna korelacija ($C = .22$; $p < .01$) između stepena pripisivanja pozitivnih atributa i stepena obrazovanja ispitanika (obrazovaniji ispitanici su u većoj meri pripisivali pozitivne osobine deci nego manje obrazovani).
- 1.2.4. Nije potvrđena hipoteza da postoji povezanost između atributa koji se pripisuju deci i pola ispitanika. Naime, i muškarci i žene se slažu da su deca kao anđeli, bezazlena, nesebična i bolja od odraslih. Gotovo svi ispitanici se slažu se i da su „deca dobra“, ali u nešto različitoj meri: 94.6% muškaraca i čak 99.2% žena prihvataju ovu tvrdnju. Zato je ova tvrdnja nisko ali značajno povezana sa polom ($r = -.14$, $p < .05$).
- 1.3.1. Nije nađena korelacija između pripisivanja veće vrednosti muškom nego ženskom detetu i mesta stanovanja. Nema korelacije između tvrdnje „Bolje je imati muško nego žensko dete.“ i mesta stanovanja, jer nju gotovo podjednako odbacuju i ispitanici sa sela i iz grada (oko 68% se ne slaže). Tvrdnju „Žensko dete je tuđa kuća.“ ne prihvata 63% ispitanika iz celokupnog uzorka. Očigledno je da je u odnosu na ranije istraživanje došlo do nivelisanja odgovora između ispitanika sa sela i iz grada. Naime, u prethodnom istraživanju (1987), pridavanje veće vrednosti muškom detetu bilo je umereno povezano sa mestom boravka ($r = .39$, $p < .001$), pošto su ispitanici sa sela znatno češće više vrednovali muško dete nego oni iz grada. Niska ali statistički značajna korelacija ($r = .19$, $p < .01$) nađena je danas samo kod tvrdnje „Muško dete je kućni temelj.“ koju prihvata 53.5% ispitanika sa sela, a znatno manje 46.5% ispitanika iz grada.
- 1.3.2. Nema korelacije između većeg vrednovanja muškog deteta i starosti ispitanika. Većina ispitanika, bez obzira na starost, ne prihvata ove tvrdnje. Važno je ukazati na to da je u ranijem istraživanju između ovih varijabli postojala niska ali značajna korelacija. Stariji ispitanici su bili ranije više skloni da favorizuju muško dete.
- 1.3.3. Ova hipoteza je potvrđena. Ustanovljena je negativna korelacija između pripisivanja veće vrednosti muškom detetu i stepena obrazovanja. To znači da što je niža školska sprema ispitanika, to se više vrednuje muško nego žensko dete. Tako, recimo, tvrdnju „Bolje je imati muško nego žensko dete.“ prihvata svega 14% ispitanika sa VSS, dvostruko više – 29% ispitanika sa SSS, a ubedljivo najviše – 71% ispitanika sa NSS. Umerena ali značajna korelacija

između ove tvrdnje i stepena školske spreme ($r = -.39, p < .001$), pokazuje da vrednovanje deteta na osnovu pola, najviše povezano sa obrazovanjem. I u ranijem istraživanju (1987) više vrednovanje muškog deteta najsnažnije je bilo negativno povezano sa stepenom stručne spreme ($r = -.48, p < .001$).

- 1.3.4. Postoji slaba povezanost između vrednovanja dece na osnovu njihovog pola (preferencija za mušku decu) i pola ispitanika. Povezanost je utvrđena u odnosu na tvrdnju „Žensko dete je tuđa kuća.” ($r = .14, p < .05$); „Bolje imati muško nego žensko dete.” ($r = -.17, p < .05$) u odnosu na činjenicu da li su odgovore davali žene ili muškarci. I u ranijem istraživanju ova korelacija je bila vrlo niska ($r = .19, p < .01$), što znači da su i onda muškarci nešto češće nego žene smatrali da je muško dete više vredno nego žensko.

Diskusija

Rezultati pokazuju da je i danas, kao i pre 25 godina, očuvano izuzetno visoko vrednovanje dece. Neke tvrdnje koje se odnose na stav prema deci toliko su opšteprihvatljive, jer su vezane za temeljne društvene i moralne vrednosti u srpskoj kulturi, da nisu diskriminativne. Tako, na primer, tvrdnju „Dete je najveća sreća.” danas prihvata 95% ispitanika, a tvrdnju „Nema ničeg važnijeg od dece.” 92% ispitanika. Ali upravo ove, sa statističkog stanovišta neupotrebljive stavke, veoma dobro nam otkrivaju koliko je u svesti savremenih pripadnika naše kulture visoko vrednovanje poroda. Osim toga, nesumnjivo je da u našoj kulturi, kada je reč o vrednovanju dece, postoji veoma snažan socijalni pritisak na pojedinca ka konformiranju, to jest da, čak i u anonimnoj anketi, iskaže socijalno prihvatljiv stav o ovom predmetu. Ovde valja reći, međutim, da ipak nisu sve stavke koje se odnose na pozitivno vrednovanje dece toliko opšteprihvatljive, u smislu da ih prihvata preko 90% ispitanika. Tako, recimo, tvrdnju „Ko nema dece, nema ni sreće.” prihvata „svega” 67% ispitanika.

Podatak da je visoko vrednovanje dece i poroda pre četvrt veka bilo u korelaciji sa mestom boravka i starošću ispitanika, a danas nije, jasno pokazuje da je došlo do ujednačavanja stavova stavnovnika sela i grada, kao i stavova ispitanika različitih generacija. To se može objasniti tendencijom urbanizacije naše zemlje, kao i širenjem istog sistema vrednosti, ideologije i stavova putem masovnih medija (pre svega, televizije, radija, štampe i interneta), koji su sve više opštedostupni i sve više uticajni čak i u najudaljenijim selima. Naime, gradska kultura sa svojim sistemom stavova, vrednosti i ideala postaje sve više globalna, opšteprihvaćena. Ispitanici sa sela bez obzira i na starost i na pol sve više prihvataju norme, standarde i ideale urbane kulture.

Dobijeni rezultat otkriva da je od nezavisnih varijabli značajna samo varijabla

obrazovanja. Manje obrazovani ispitanici (sa nižom školskom spremom) imaju značajno pozitivniji stav prema deci i važnosti poroda, više ih vrednuju nego obrazovaniji ispitanici. Ovo se može relativno jednostavno objasniti, u skladu sa relevantnim psihološkim saznanjima. Oni ispitanici koji su školovaniji, po prirodi stvari, bili su duže i temeljnije izloženi sistematskom uticaju savremene ideologije i racionalnijeg vrednovanja poroda, gde nema mesta za tradicionalni, u velikoj meri dogmatski i idolopoklonički odnos prema porodu i deci kao glavnoj svrsi braka. To se jasno vidi kada analiziramo razlike u pogledu prihvatanja pojedinih tvrdnji o vrednovanju dece i poroda između ispitanika sa različitom školskom spremom. Tvrdnju: „Ko nema dece, nema ni sreće.“ prihvata 87% ispitanika sa nižom školskom spremom, 67% sa srednjom i „svega“ 61% sa višom i visokom školskom spremom, a tvrdnju: „Deca su cilj braka.“ prihvata 90% sa nižom, 64% sa srednjom i 61% sa višom i visokom spremom. Savremeno shvatanje obrazovanih ljudi različitih modela porodice i dece (porodice sa usvojenom decom, porodice bez dece, istopolne, samohrani roditelji), mnogo je elastičnije u odnosu na tradiciionalno.

Mesto boravka više nema značaja za vrednovanje dece i poroda, što je u skladu sa sve prisutnijom nivelacijom seoske i gradske kulture. Pomalo je neočekivano da pol ispitanika nije povezan sa visokim vrednovanjem poroda, odnosno da između muškaraca i žena nema statistički značajne razlike u pogledu ovog stava. Zdravorazumski gledano, očekivalo bi se da žene, biološki i kulturno nužno upućene na rađanje i podizanje dece, imaju pozitivniji stav prema porodu. Ovaj podatak može se objasniti uticajem moderne ideologije i feminizma, čiji je rezultat rastuća unisonost u vrednosnim sudovima muškaraca i žena kada je reč ne samo o deci, nego i o mnogim drugim pitanjima.

Istraživanje pokazuje da današnji ispitanici, kako u gradu, tako i na selu, imaju veoma pozitivno mišljenje o prirodi deteta i osobinama koje ga krasi. One tvrdnje koje govore o pozitivnim osobinama dece ispitanici, bez obzira na mesto stanovanja, prihvataju kao tačne u visokom procentu (npr. tvrdnju „Dete je dobro.“ prihvata čak 97% ispitanika, „Deca su bolja od odraslih.“ 91%, a „Deca su kao anđeli.“ 86%, „Dete je bezazleno.“ 78%). I u onom ranijem istraživanju shvatanja ispitanika, ispitanici su ove tvrdnje prihvatili, takođe u visokom, ali u nešto manjem procentu (npr. „Dete je bezazleno.“ 73%, „Deca su kao anđeli.“ 74%). Tada su, međutim, nađene razlike između ispitanika iz grada i sa sela, odnosno utvrđena je niska pozitivna, ali značajna povezanost između atributa koji se deci pripisuju i mesta boravka ($C = .21, p < .05$). A to što su ranije ispitanici koji žive u gradu pripisivali deci u većoj meri pozitivne atribute nego seoski, što su imali pozitivniju predstavu o detetu, može se objasniti time što su oni u većoj meri napustili tradicijsko shvatanje prirode deteta (koje predstavlja sinkretičko pagansko-hrišćansko poimanje suštine deteta kao dobrim delom rđave, animalne i demonske, a koja tek vaspitanjem postaje dobra, čovečna) i ujedno prihvatili

novu humanističku ideologiju prema kojoj je dete po svojoj autentičnoj prirodi dobro, bezazleno. Ovo idealizovanje deteta povezano je i sa realnom promenom položaja deteta u savremenoj porodici. U patrijarhalnoj porodici malo dete je bilo nemoćno, na margini, na dnu lestivce moći, da bi se kasnije, kako je odrastalo, uspinjalo na lestivici i kretalo se ka središtu porodice. U savremenoj, novoj, nuklearnoj porodici „njegovo veličanstvo” dete od rođenja zauzima povlašćeno mesto u samom središtu porodičnog života i predstavlja predmet obožavanja ispitanika (Radenković, 1988; Trebješanin, 2008).

Bitan deo tradicionalnog, patrijarhalnog odnosa prema deci jeste veća poželjnost muškog deteta. Sa vrednosnom ocenom da je muško vrednije od ženskog deteta, koja je eksplicirana u tvrdnji: „Bolje je imati muško nego žensko dete.” slaže se čak 71% ispitanika, dok tu tvrdnju prihvata svega 14% ispitanika sa visokom i višom školskom spremom. Velika razlika u polnoj diskriminaciji dece u korist muškog deteta primećuje se u velikoj razlici u prihvatanju tvrdnje „Žensko dete je tuđa kuća.”. Ovu tvrdnju prihvata 71% ispitanika sa nižim, a svega 18% onih sa višim i visokim obrazovanjem. Ovaj stav višeg vrednovanja muškog deteta, prema očekivanju, znatno je izraženiji kod manje obrazovanih ljudi, s obzirom na to da su oni u većoj meri pod uticajem patrijarhalne ideologije, dok su obrazovaniji više pod uticajem savremene ideologije rodne ravnopravnosti. Ovde valja primetiti da se deo objašnjenja ovih razlika može pripisati i formulaciji nekih od ovih tvrdnji koje su date u formi srpskih narodnih poslovice (Karadžić, 1987; Mijušković, 1973). Poznato je da su takve formulacije sugestivnije i prihvatljivije za one ispitanike sa nižim obrazovanjem, koji su više skloni da se nekritički slože sa svim tvrdnjama – bez obzira na njihov predmet – koje su iskazane u poslovičkom duhu kao „nesumnjive istine”.

Nije iznenađujuće, takođe, da pol igra ulogu u favorizovanju muškog deteta, odnosno da očevi nešto više vrednuju mušku decu u odnosu na majke. Naime, poslovički iskaz: „Žensko dete je tuđa kuća.” prihvata 47% muških i 31% ženskih ispitanika. A u pogledu slaganja sa eksplicitno rodno diskriminativnom tvrdnjom – „Bolje je imati muško nego žensko dete.”, ova razlika je još drastičnija između muških i ženskih ispitanika, 41% : 25%.

Zaključak

U mnogim kulturama, pa i u srpskoj, dete je shvatano kao nezrelo, neodgovorno, samoživo, nesocijalizovano, nerazumno, slabo biće, odnosno kao umanjena kopija odraslog ljudskog stvorenja. I u savremenoj srpskoj kulturi ubedljivo najčešća asocijacija na reč „dete”, centar njenog semantičkog polja je – „malo” (dok su, mada česte, u odnosu na nju znatno ređe asocijacije „igra”, „nevinost”, „dobro” itd.) (Piper, Dragičević i Stefanović, 2005).

Istraživanjem u Levču 1987. dobijen je snimak tadašnje situacije u pogledu

shvatanja deteta, njegovih osobina, zatim vrednovanja deteta uopšte, i, posebno, ženskog i muškog. Na osnovu ovog empirijskog i kvantitativnog ispitivanja bilo je moguće da se, kako danas, tako i u daljoj budućnosti prate promene u ovoj oblasti.

Podatak da su pre četvrt veka (1987) obrazovaniji ispitanici u većoj meri imali pozitivnu sliku o detetu i njegovim osobinama nego oni manje obrazovani, može se objasniti time da se danas globalno, u čitavom društvu, sve više napušta tradicionalna patrijarhalna ideologija u kojoj slika o detetu i njegovim izvornim osobinama nije preterano optimistička, već ima i neke tamnije tonove („Gde ima mirno dete i lepa baba.“, „Deca su neverna družina.“). Po tom starom shvatanju, samo pod pritiskom strogog vaspitanja moguće je da od neposlušnog, svojeglavog, rđavog deteta postane „dobro dete“ („Dijete nebijeno, slabo odgojeno.“, „Ko nije tučen, nije naučen.“). Danas se u gotovo svim društvenim slojevima prihvata drugačija, nova, više „ružičasta“ antropološka predstava deteta i njegovih atributa. Ova nova, urbana, savremena ideološka, stereotipna predstava pripadnika srpske kulture o imanentno dobroj, neiskvarenoj, bezazlenoj prirodi deteta koja se kviri tek pogubnim uticajem društva i rđavim postupanjem, vremenom, tokom poslednjih 25 godina, spustila se iz viših društvenih slojeva, sa višim obrazovanjem, u niže, manje obrazovane slojeve.

Empirijski nalaz našeg istraživanja da tvrdnju „Dete je najveća sreća.“ danas prihvataju gotovo svi (95%) ispitanici, a tvrdnju „Mnogo dece, mnogo sreće.“ prihvata „samo“ tri četvrtine (75% ispitanika), pokazuje da vrednovanje mnoštva dece očigledno zavisi od načina privređivanja, sistema vrednosti i ideologije. U tradicionalnoj, patrijarhalnoj srpskoj kulturi, sa ekstenzivnom privredom, koja je zahtevala brojnu radnu snagu, život bez dece ili sa malim brojem dece, bio je nemoguć ili veoma težak, o čemu svedoče brojne poslovice („Bez dece – bez ruku.“, „Deca su siromahu živo blago.“, „Dece i čaša u kući nikad suviše.“) (Trebješanin, 1986). Danas, sa razvijenom poljoprivrednom tehnikom i tehnologijom, više ni na selu nije potrebno mnogo dece, a u gradskim nuklearnim porodicama, ispitanicima je dovoljno jedno, eventualno dva deteta, jer sve preko toga doživljavaju kao veliko opterećenje, materijalno, ekonomsko, fizičko i psihičko.

Kada je reč o stavu prema deci i vrednovanju dece, najveću promenu primećujemo u odnosu prema ravnopravnosti polova u srpskoj kulturi. Naime, u tradicionalnoj, patrijarhalnoj kulturi Srba, u kojoj su se imanje i krsna slava nasleđivali isključivo po muškoj liniji, prava katastrofa je bila ostati bez muškog poroda i imati samo žensku decu. Ispitanici i čitava zajednica su se otvoreno radovali rođenju muškog, a turobnim ćutanjem, mukom su dočekivali rođenje ženskog deteta („Kad se rodi detić, i tigre se na kući vesele, a kad se rodi devojka, i oganj proplače.“, „Muška glava odžak glasi, devojačko ime odžak gasi.“). U patrijarhalnoj kulturi, u kojoj moć imaju muški članovi, daleko više se ceni

muško dete nego žensko („Bolje sin od kala nego devojka od zlata.“, „Ako će muško dete k'o ora' biti, opet više vredi neg' najveća devojčura.“). Danas u mnogo većoj meri, u skladu sa propadanjem patrijarhalnog načina života i patrijarhalne ideologije, dominira stanovište o rodnoj ravnopravnosti, odnosno mnogo manje se ispoljavaju stavovi rodne diskriminacije. U pogledu vrednovanja muškog i ženskog deteta danas više nema velike razlike između ispitanika sa sela i iz grada, niti između mlađih i starijih. To je značajna promena, s obzirom na to da su samo pre dvadeset pet godina one bile uočljive u istraživanju. Diskriminacija dece po polu (na štetu ženskog deteta) povezana je značajno ali slabo sa polom (muškarci su više skloni favorizovanju muškog deteta), ali je još uvek značajno više povezana sa stepenom obrazovanja, odnosno vrlo je prisutna kod manje obrazovanih ispitanika. Tako, na primer, tvrduju „Žensko dete je tuđa kuća.“ prihvataju čak gotovo četiri puta češće ispitanici sa nižim nego sa visokim obrazovanjem.

Pažljivo izučavanje narodnog, tradicijskog shvatanja deteta, kao i smera njegovih promena, višestruko je značajno. Budućnost jednog naroda, opstanak i razvoj njegove kulture zavise od toga kako podiže svoj podmladak, odnosno prema kakvom obrascu, po kom uzoru i s kakvim ciljevima odgaja decu i oblikuje ih kao ličnosti. Zato je od nesumnjive praktične važnosti pažljivo proučiti ovaj skriveni, neiskazani, nevidljivi narodni model deteta i detinjstva koji usmerava vidljivu socio-kulturnu pedagošku praksu.

Osim praktičnog, postoji i više krupnih teorijskih razloga za proučavanje ovog problema. Shvatanje deteta nesumnjivo je važan deo narodnog shvatanja čoveka i sveta, što je dovoljan razlog za njegovo proučavanje. Ali postoji još jedan, po našem mišljenju, izuzetno važan razlog za uporedno kulturno proučavanje deteta, a taj je: ako ne poznajemo različite modele deteta u raznim kulturama i istorijskim epohama, ostaćemo zarobljenici jednog jedinog, „prirodnog“, samorazumljivog shvatanja dečje prirode – onog koji smo socijalizacijom nekritički usvojili. U ovom oslobađanju od nametnutih dogmatskih shema o prirodi deteta i njegovim karakteristikama, u decentraciji, u napuštanju sopstvenog kulturnog stereotipa deteta kao apsolutnog i proširivanje saznanog horizonta drukčijim stanovištima – u tome vidimo smisao proučavanja laičke psihologije deteta u različitim kulturama.

Reference

- Arijes, F. (1989). *Vekovi detinjstva*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Benedict, R. (1967). Continuities and discontinuities in cultural conditioning. In M. Mead & M. Wolfensein (Eds.), *Childhood in Contemporary Cultures* (pp. 21–31). Chicago: The University of Chicago Press.
- Karadžić, V. S. (1987). *Srpske narodne poslovice i druge kao one u običaj uzete*

- riječi*. Beograd: Prosveta, Nolit.
- Kon, I. S. (1991). *Dete i kultura*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Malinovski, B. (1971). *Nauka, magija i religija*. Beograd: Prosveta.
- Mead, M. (1963). *Growing up in New Gvinea*. Pelican Books.
- Mead, M. (1967). Children and ritual in Bali. In M. Mead & M. Wolfenstein (Eds.), *Childhood in Contemporary Cultures* (pp. 40–52). Chicago: The University of Chicago Press.
- Mijatović, S. M. (1907). *Običaji srpskog naroda iz Levča i Temnića. Srpski etnografski zbornik, knjiga sedma*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Mijušković, M. (1973). *Ljubav, brak i porodica u našim narodnim poslovicama*. Beograd: Rad.
- Piper, P., Dragičević, R. i Stefanović, M. (2005). *Asocijativni rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet u Beogradu.
- Radenković, Lj. (1988). Centar i periferija u patrijarhalnoj porodici, *Raskovnik*, 53/54, 90–93.
- Trakas, D. i Lambidi, A. (1988). Kulturne promene u Grčkoj – stvarne ili zamišljene. *Raskovnik*, 53/54, 76–89.
- Trebješanin, Ž. (1986). Slika deteta i razvoja ličnosti u srpskim narodnim poslovicama. *Savremenik (temat: Folklor)*, 7/8, 102–117.
- Trebješanin, Ž. (1988). Istraživanje promena u običajima i verovanjima vezanim za rođenje i razvoj deteta: teorijsko-metodološki problem. *Raskovnik*, 53/54, 113–118.
- Trebješanin, Ž. (1992). Problemi savremenog istraživanja verovanja i običaja iz životnog ciklusa. *Glasnik etnografskog instituta*, XLI, 235–249.
- Trebješanin, Ž. (2008). *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd: Sofos.
- Trebješanin, Ž. (2012). Nova predstava deteta i detinjstva u antropologiji, istoriji, psihologiji i psihoanalizi. *Godišnjak Učiteljskog fakulteta u Vranju*, 3, 195–206.
- Кон, И. С. (1983). Историографический очерк. У И. С. Кон, Ю. В. Ионова и А. М. Решетов (Ред.), *Этнография детства. Традиционные формы воспитания детей и подростков у народов Восточной и Юго-Восточной Азии* (стр. 9-51). Наука: Москва.

Žarko Trebješanin

Goran Jovanić

Faculty of special
education and
rehabilitation, University
of Belgrade

CHANGES OF CONCEPTS OF THE CHILD IN SERBIAN CULTURE IN THE PAST TWENTY-FIVE YEARS

The paper resulted from a field study on contemporary concepts of the child and its characteristics in Serbian culture. The aim was to determine the extent to which these concepts and evaluations of children were related to gender, education level, place of living, and age. The study was conducted in spring 2012, in a sample of 211 examinees of both genders, different ages and education levels, living in a village (Levač) and in a town (Jagodina). When comparing the obtained results with the results of our similar study, conducted previously in the same area (1987), certain changes of concepts and evaluations of children were observed. Moreover, the examinees' place of living and age no longer influenced their concepts and evaluations of children. With regard to evaluating male and female children, nowadays there are no significant differences between rural and urban examinees, or between younger and older ones. Contemporary Serbian examinees (both rural and urban) have a very positive attitude to the child's nature and its characteristics (good, innocent, angelic, etc.). The education variable is still significantly related to a certain concept of the child and attitudes toward it. Examinees with lower educational levels value offspring much more than those with higher educational levels do.

Key words: concepts of the child, evaluation of the child, Serbian culture, cultural changes